

Tural Turan

1-ci pərdə

Özbək şeirinin “Dan ulduzu”: Əbdülhəmid Çolpan

Gələcəyin şairinə atası Əbdülhəmid adını qoysa da, o Çolpan kimi tanınır və məşhurlaşır. Çünki şeirlərini, məqalələrini, romanlarını, pyeslərini “Çolpan”, yəni “Dan ulduzu” imzasıyla yazırdı.

Əbdülhəmid 1893-cü ildə Özbəkistanın Əndican şəhərində doğulur. Onun atası Süleymankul Yunusoğlu mədrəsə təhsili görmüş, şeirləri divan təşkil edəcək bir şair idi. Əbdülhəmid də məhəllə məktəbində, sonra Əndican və Daşkənd mədrəsələrində oxuyur.

Rusiya Türküstanı işğal etdikdən sonra rus dilinə böyük ehtiyac duyuldu. Müstəmləkəçilər də uzun müddət yerli xalqları əsərəlt altında saxlamaq üçün onlardan kiçik məmurlar hazırlamaq məcburiyyətində idi. Belə məktəbləri ölkənin Avropa hissəsində Rus-Tatar, Asiya hissəsində isə Rus-Tüzem məktəbləri adlandırıldı.

Əbdülhəmidin atası, dövrünün ayıq ziyalı olan Süleymankul Yunusoğlu da oğlunu Rus-Tüzem məktəbində oxumağa göndərir. O, burada Rus dilini öyrənməklə yanaşı, Rus ədəbiyyatı və Avropa xalqlarının mədəniyyətilə də tanış olur.

XX yüzilin başlanğıcında Rusyanı bürüyən qarışıqlıq çar II Nikolayı Oktyabr manifestini imzalamağa məcbur edir. 1905-ci ildə imzalanmış bu sənəd Dövlət Dumasının çağrılmasına, qəzet-jurnalların nəşrinə icazənin yüngülləşməsinə, insanların söz və fikirlərini söyləməsi üçün sərbəst toplanmalarına şərait yaradır.

İsmayıl Qasıpralı, Mahmudhoca Behbudı, Münəvver Kaan və başqa aydınların çıxardıqları qəzet-jurnallar Çolpana güclü təsir edir. O Rusyadakı hadisələri izləməklə kifayətlənmir, Osmanlıda baş verənləri də diqqətlə izləyir, xüsusən, ədəbi mühiti diqqətlə öyrənir.

1913-cü ildən Əbdülhəmid imzası “Sad?i Türküstan”, “Sad?i Ferga-

na” və “Türküstan” qəzetlərində görünməyə başlayır. 1914–1917 illərdə çap etdirdiyi “Vətənimiz Türküstanda demir yollar”, “Oş”, “Doktor Muhammedyar”, “İldə bir kərə”, “Şərq poezdi gəldi”, “Şərq oyanır”, “Çimkənt”, “Qudurğan müstəmləkəçilər” və b. yazılarıyla cılığın bir şair, vətənsəvər, millətçi bir ədəb kimi tanınır.

Bolşeviklər 1917-ci ildə çevriliş yolu ilə hakimiyyəti ələ aldıqdan sonra Çolpanın həyatında ən gərgin və ziddiyətli dövr başlayır. Rusiyanın hər yerində hakimiyyətlərini möhkəmlətməyə, daha doğrusu, keçmiş Rusiya imperiyasının sərhədlərini bərpa etməyə çalışan bolşeviklər

Orta Asiyanın incisi:

1917-ci ilin noyabrın 27-də Türküstanın muxtariyyətini elan edir.

Çolpan “Qır qandali, boyun əymə, çünki sən hür doğulansan” misralarını yazır, xalqın istiqbali və ictimaiyyət üçün maarifçilik işi aparır, milli müstəqillik və azadlıq hərəkatına qoşulur. 1922-ci ildə şeirləri “Özbək gənc şairləri” adlı topluda, və “Bulaqlar” adlı kitabında çap etdirir.

1924-cü ildə “Oyanış” və 1926-cı

etmə də, həyata nikbin baxır, dilində daim bahar qəsidəsi, qəlbində müstəqillik arzusu, bu yolda sonuna qədər mübarizə aparmaq əzmi hökm sürürdü.

Şair yazır:

**Əlimdə süngü daş oldu,
Yağya atmaq istərim.
Gözümdə süngü yaş oldu,
Arzuyla yetmək istərim.**

Çolpan xalqının və vətəninə başına gətirilən faciələri qələmə alanda mövzunun adını dəyişirdi. Təsvir etdiyi hadisələrin Özbəkistanda deyil, Misirdə, Çində baş verdiyini yazırdı. Bu baxımdan onun “Nil qızı”, “Çin tərənələri” kimi şeirləri olduqca diqqətçəkəndir. Bu şeirlərdə o xalqın azadlıq, müstəqillik arzusunun dile

Özbəkistan gündəliyi

gətirilirdi. Çolpan “Nil qızı”nda “Bütün həyatını bir zəhər sarmış, Fəlahın bəxtini kimlər oyadar” deyirdi.

İlk üç şeir kitabında Şərq ölkələrini işğal edən Ruslara, İngilislərə duyulan nifrət olduqca güclüdü. Rusların törətdiyi zülm və soyqırımlar, Kokand və Türküstanın digər şəhərlərində tökülən qanlar, Türküstanın parçalanması, xalqın aclıq və səfələtə düşməsi Çolpanın şeirlərində yüksək sənətkarlıqla verilmişdir.

Çolpan əsərlərinə və ictimai fəaliyyətinə görə səkkiz dəfə həbs edilmişdi. Lakin bu təqib və təzyiqlər onu yolundan döndərə bilməmişdi. Türküstanın parçalanmasından, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Tacikistan Sovet Respublikalarının yaradılmasından sonra yeridilən siyasət bir çox milli aydınları Çolpanı da çarəsiz susmağa məcbur etmişdi. O, 1925-ci ‘mühit güclü ikən, aydın boynumu’ yazmışdır.

Özbək poeziyasının parlaq nümunəsi olan çoxlu şeir və hekayələrin müəllifi Çolpan “Parlaq ay”, “Xəlil Fereng”, “Çörinin üsyani”, “Yarqınay”, “Muştumzor”, “Qartay Qarşıbayev”, “Hücum” və b. pyeslərin, “Gecə və gündüz” romanının yazmışdır. Romanın “Gecə” adlı birinci hissəsi 1936-cı ildə çap olunmuş, ikinci hissəsi isə həbs olunarkən yox edilmişdi.

Şeksprin “Hamlet”, Puşkinin “Boris Godunov” və “Dubrovski”, Qorkinin “Ana” əsərlərini Özbək dilinə çevirən Çolpanın əsərlərinin nəşri 1925-ci ildən məhdudlaşdırılmışdır. 1937-ci ildən tamam dayandırılmışdır. 1937-ci ildə Özbəkistan Yazıçılar İttifaqının iclasında Çolpanı kəskin tənqid edənlərə o, “Siz məni üç gün içində islah edə bilməzsiniz” cavabını verir.

Şair yaradıcılığının ən çiçəkləndiyi dövrdə millətçilikdə və əksinqilabi fəaliyyətdə günahlandırılaraq 1937-ci ilin iyunun 14-də həbs edilir və uzun süren işgəncəli istintaqdan sonra 1938-ci ilin oktyabrın 4-də güllələnir.

1956-cı ildə İosif Stalinin şəxsiyyətə pərəstişdə suçladıqdan sonra Sovet cəza məhsininin məhv etdiyi bir çox insanlara fiziki bəraət verilsə də, Çolpanın əksər əsərlərinin çapına yenə də icazə verilmir. Çolpanın əsərlərinin çapına 1990-cı ildən sonra başlanılır. 1991-ci ildə Fitrət və Abdullaha Qadiri kimi güllələnmiş milli aydınlarla birlikdə Çolpana da beynəlxalq “Nəvai” mükafatı verilir. Onun adı küçə və kitabxanalara qoyulur, şərəfinə beynəlxalq mükafat təsis edilir.

2-ci pərdə

Turan poeziyasının dünəni və sabahı: Xurşid Dövrən yaradıcılığı

O, Özbəkistandan Türk dünyasına, Ulu Turana, tarixi kökərimizə uzanan şeir, poeziya, sənət körpüsüdür. Onun poeziyasında, yaradıcılığında şanlı türk və özbək tarixi tarixi-ədəbi kontekstdə dil açılı danışır. Onun yaradıcılığı, eyni zamanda, tərəcəmə və çeviriləri Orta Asiyadan bütün Turan əllərinə işiq tutur. Səhbət Özbəkistanın Xalq şairi Xurşid Dövrən əfəndidən gədir.

Yaradıcılığında özbək mədəni irsinin salnamə təşkil etdiyi Xurşid

irləri tez-tez “Yoshlar” televiziya proqramını bəzəyir. Tez-tez Özbəkistan televiziyanında səsləndirilir.

Xurşid Dövrən efəndi ilə ilk dəfə 2018-ci ilin noyabrında Səmərqənddə, “Səmərqənd şeir axşamları”nda tanış olduq. İki ölkə arasındakı ədəbi əlaqələrin dünəni, bu günü və sabahı barədə söhbətə başladım. O zaman anladım ki, ustad şair Azərbaycan - Özbəkistan ədəbi əlaqələrinin yüksələn xətlə inkişafının əsas memarlarından biridir. Müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycana, Bakıya səfərlər edir. Burada dövrün bir çox şairləri ilə görüşür. Fikir mübadilələri aparılır. Həmin görüşləri ustad şair bu gün də böyük məmnunluq hissi ilə xatırlayır.

Şair Xurşid Dövrən həm də saf sevgi, ülvəli məhəbbət hissələrinin ən gözəl tərənümçülərindəndir. “Mən səni bir daha görməyəcəyəm” şeirində bu fikirlər aydın şəkildə öz əksini tapır:

**Mən səni bir daha görməyəcəyəm,
artıq gözümə yansmaz üzün.
Urək damanını titətmə sözün,
mən səni bir daha görməyəcəyəm.**

**İndi yaz yaz kimi..., payız da payız,
Səssiz yoxuşlara tökülür xəzəl.
Saralmış xəzəllər turqundur, ay qız,
mən səni bir daha görməyəcəyəm.**

**Yağış damlaları parıldayır, bax
sağlının sinəmə kölgə salanda.
İndi o xoş anlar xəyaldır ancaq...
Mən səni bir daha görməyəcəyəm...**

**Gah kağıza, gah gecəyə baxıram,
Ulduzla baxıram, ayı baxıram.
Kimin dili gələrsən təsəlli?!,
Mən səni bir daha görməyəcəyəm...**

Onun şeirlərində gecənin öz dili

Xurşid Dövrən “Sahibqiranın nəvəsi” (1995), “Şəhidlər şahı” (1997) kimi tarixi qissələr də yazıb. O dramaturq olaraq “Mirzo Uluqbəy”, “Baburşah”, “Avrəngzəb” kimi tarixi dramalar yaradıb. 21 hissədən ibarət “Temumama” və 2 hissədən ibarət “Buxarai Şərif”in video filmlərinin ssenari müəllifidir.

O, defələrlə Polşa, Bolqarıstan, Rusiya, Türkiyə, Gürcüstan, Yunanıstan, Azərbaycan və ABŞ-da müxtəlif beynəlxalq konfranslarda iştirak edib. Bu səfərlər onun yaradıcılığına da fərqli formalarda yansımada.

Onun ssenari müəllifi olduğu “İpek yolu” əsəri Fransanın “Odeon” teatrında səhnələşdirilib. Bütün Orta Asiyada məşhur olan “Teymurnamə” teleserialının ssenari müəllifidir.

Türk dünyasının ustad şairi Xurşid Dövrən efəndi 20-dən çox şeir kitablarının, tarixi mövzulara əhatələyən əsərlərin müəllifidir. Xurşid Dövrən 1999-cu ildə Özbəkistanın Xalq şairi fəxri adına layiq görülüb. Hər yaşa xitab edən Xurşid Dövrən qələmi özbək gəndərinin sevimli şairidir. Onun şe-

var. Şairin şeirlərində yaratdığı gece obrazı həm də ülvəli eşqin əsrarəngiz, möhtəşəm təccəli və təsəlli məkanıdır:

**Gecə yansında oyanır birdən...
Oyanır gözdə yaş, yastığı da nəm.
Bu vaxt sinəsində titəyir hüzn.
Bu kədər kiməsə saxlayır matəm.**

**Göz yaş boğazda dönür dünyə,
O səssiz otaqda sükut səsidir.
Ocum göz yaşımın düşür önünə,
Bu işiq bir qızın zülmüsidir.**

**Boğazda əriməz donmuş göz yaş,
Titəyər, ağlayar əllərim belə...
Yenə pıçıldayır hüzn yağışı:
“Çox şükür, yuxudur gördüyün hələ...”**

Xurşid Dövrən yaradıcılığının yaddaş kodları ulu Nizami Gəncəvidən Əlişir Nəvaiyə, Uluqbəyden Əhməd Cavada yol alan ümumtürk poeziyasının vahid axarından xəbər verir. Onun poetik ruhunun şah damarından otaq tariximiz, keçmişimiz və gələcəyimiz keçir.

Səhifəni hazırladı: Tural Turan